

Тетяна ЗІНЧУК

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ГЛОБАЛЬНІ СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В АГРАРНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС ТА УКРАЇНИ

Розкрито сучасне бачення процесу глобалізації економіки з позиції впливу на аграрну політику країн ЄС та України. Досліджено питання позитивних і негативних чинників глобалізації в контексті аграрного сектору економіки. Визначено головні ознаки реформ Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС). Виявлено проблеми і напрями адаптації вітчизняної аграрної політики до вимог і норм САП ЄС.

Постановка проблеми. Розробка сучасної стратегії аграрної політики з врахуванням пріоритетності національних інтересів вимагає оцінювання такої об'єктивної реальності суспільного, економічного та культурного життя, як глобалізація. Вигоди та неминучість такого процесу, з одного боку, та негативні наслідки і побоювання, з іншого боку, очевидні з позиції аграрного сектору економіки як низькоконкурентоспроможного сегмента світового ринку та носія потужного історично сформованого соціального навантаження. Для вітчизняного сільського господарства небезпека глобалізації виявляється не лише з причини його інноваційної відсталості, а й через природно-кліматичні умови господарювання, невідповідність стандартів якості і безпеки агропродовольчої продукції світовим та європейським вимогам, неадаптованість організаційно-економічних форм аграрних підприємств до типових європейських структур, відсутність державної політики сільського розвитку тощо. Водночас не можна не враховувати основні тенденції глобалізації економіки та світової агропродовольчої системи, в умовах якої має відбуватися розвиток вітчизняного аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активізація процесів глобалізації відображається на усіх сферах життєдіяльності суспільства, що зумовлює пошук наукових підходів пізнання її економічно-соціальної природи, особливостей формування механізму глобалізаційного розвитку та його впливу на стратегічні галузі матеріального виробництва, зокрема, на аграрний сектор вітчизняної економіки як квінтесенції процесу реформування аграрної політики.

Результати досліджень феномену глобалізації у поєднанні з трансформаційними змінами в аграрній економіці відображено у працях багатьох вітчизняних, російських та зарубіжних вчених. Серед тих, хто об'єктивно оцінює глобалізаційну парадигму розвитку, її вплив на переосмислення майбутніх імперативів аграрної політики слід відмітити таких, як В. Р. Сіденко [1], Б. Й. Пасхавер, Л. В. Молдаван, О. В. Шубравська [2], О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко [3], Ю. Шишков [4], А. Чухно [5], І. Е. Абрамова [6], П. Герст і Томсон Г. [7] та ін. Однак процес глобалізації постійно вносить корективи у формування і функціонування світового продовольчого ринку, пов'язаного із виробництвом та реалізацією продовольства, оскільки із збільшенням кількості населення світу зростає кількість продовольства, що відповідно по-

требує удосконалення системи виробництва, розподілу і обміну сільськогосподарської продукції через виважену, адаптовану до світових вимог аграрну політику.

Мета статті. Дослідити характер процесів глобалізації з метою обґрунтування та розробки пріоритетів розвитку аграрної політики в умовах євроінтеграційного вектору вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу досліджень. Процес глобалізації за своєю теоретично-методологічною сутністю і умовами дії є надзвичайно багатограним та внутрішньо суперечливим, що створює певні проблеми для наближення, проникнення і просування агропродовольчої продукції на світовий ринок. Безперешкодне переміщення товарів і послуг як результат глобалізації та універсиалізації господарського життя робить економічний простір більш однорідним і формує передумови для конкуренції, а відповідно стимулює тісну інтеграцію країн і народів світу.

Розкриття феномену глобалізація потребує поєднання її з інтеграцією. Безперечним є твердження Ю. Шишкова, який, аналізуючи відмінності між цими двома явищами, зазначає, якщо "...глобалізація – це нова якість інтернаціоналізації на стадії гранично можливого розвитку її ушир, то інтеграція – найвищий ступінь розвитку її углиб" [8, с. 17]. Більшість дослідників вважає, що інтеграція, яка здійснюється упродовж кількох століть, надала поштовх глобалізації. Остання не є принципово новим явищем, а є продовженням капіталістичної інтеграції [9, с. 27]. Аналізуючи нові постіндустріальні парадигми розвитку економічної теорії, А. Чухно підкреслює, що "...процес інтернаціоналізації господарських зв'язків набуває характеру економічної інтеграції, тобто об'єднання економік країн і спільного ведення господарства. Світове господарство, світовий ринок товарів, капіталів дуже швидко розвиваються. Всі ці об'єктивні процеси обумовлюють переростання локальних форм цивілізації у глобальні, вони охоплюють дедалі більше країн і дедалі відчутніше впливають на життя всього світу" [5, с. 28].

Водночас у поглядах вчених спостерігаються відмінності щодо первинності інтеграції. Так, російський вчений М. Лебедев зазначає, що "...інтеграція є лише частиною глобалізації, хай однією із найбільш значних" [10, с. 122]. Аналогічний зміст цього твердження можна знайти у монографії С. Долгова, де інтеграція розглядається як рушійна сила глобалізації або головний чинник серед інших економічних та міжнародних. Наведені міркування автора свідчать про наявність певних суперечностей між цими двома процесами. Зокрема, зазначається, що "...глобалізація сьогодні супроводжується іншим, аналогічним за своїм змістом, але протилежним їй процесом, а саме регіоналізацією економічної діяльності" [11, с. 13]. Висловлюється думка, що регіоналізація, з одного боку, стимулює (у своїх межах) процеси економічного об'єднання різних країн, але з іншого – гальмує процеси всесвітньої глобалізації, посилює відокремленість економічних угруповань, а разом з тим, суперечності та конкуренцію між ними.

Поглиблюючи та конкретизуючи сутність глобалізації та інтеграції, відомі дослідники П. Герст та Г. Томсон роблять загальне припущення, що процес економічної глобалізації йде повним ходом і становить якісно новий етап розвитку міжнародного капіталізму. Проте, досліджуючи це явище, автори пропонують інший погляд на міжнародну економіку і підкреслюють можливість постійного і масштабного керування нею. Відстоюється думка, що "...рівень інтеграції, взаємозалежності, відкритості національних господарств не є безпрецедентними у теперішню епоху". Далі автори продовжують: "Ми не намагаємося цим принизити теперішній рівень інтеграції, або ігнорувати проблеми регулювання та управління, просто ми висловлюємо певний скептицизм щодо нашого вступу в радикально нову стадію інтернаціоналізації господарської діяльності" [7, с. 52].

Узагальнюючи існуючі підходи, виділяємо об'єктивний характер всесвітньої тенденції процесу економічної інтеграції та її зв'язку з таким явищем, як глобалізація. Водночас виникає питання, чи є інтеграція, зокрема європеїзація, з одного боку, реакцією на глобалізацію, а з іншого – її рушійною силою. З вищенаведених наукових міркувань ймовірним є те, що формування та поглиблення інтеграційних процесів здійснюється під значним і відчутним впливом зовнішніх факторів глобального характеру. Тому поступовий курс на розширення ЄС є своєрідною реакцією на виклики глобалізації. До низки таких викликів слід віднести нерівномірність економічного розвитку, періодично виникаючі потрясіння у фінансовій системі, динаміку світових цін на основні види ресурсів та їхній вплив на національні економіки тощо. Саме шляхом поглиблення інтеграції створюється можливість запобігання виникаючим негативним наслідкам згаданих явищ та контролю над ними.

Не слід ігнорувати і рушійного значення інтеграції у процесі глобалізації. Сьогодні спостерігається формування інтеграційних угруповань, функціонуючих у режимі, близькому до самозабезпечення та самодостатності. Наочним прикладом щодо цього слугує ЄС. Режими єдиного ринку, спільна торговельна та аграрна політики, загальні підходи до проведення регіональної політики, протекціонізм на користь місцевих товаровиробників, функціонування спільної валюти створюють можливість для формування своєрідного виду глобалізації у Західній Європі. Таким чином, ЄС та інші інтеграційні утворення виявляються, на відміну від решти країн, більш стійкими у загальному глобалізаційному процесі.

Отже, процес економічної інтеграції є складним і суперечливим. Він викликаний не тільки економічними, а й політичними причинами. І хоча основною причиною інтеграції є вимоги високорозвинутих продуктивних сил, що перейшли за межі національних господарств, історично цей процес відбувався таким чином, що співвідношення політичних і економічних факторів змінювалося на окремих етапах під впливом глобалізаційних чинників.

Так, виявлення мотивів глобалізації, здатних впливати на аграрну економіку і політику, потребує уточнення цього явища, адже незрозумілість цього питання призводить до обмеженості у проведенні агрополітичних заходів, пов'язаних з приватизацією, станом економіки, рівнем життя сільського населення тощо. Термінологічно помилково ототожнювати глобалізацію винятково з інтернаціоналізацією господарського життя, яка історично формувалася разом з виникненням та бурхливим розвитком міжнародної торгівлі і міжнародних економічних відносин, та за сучасних умов її слід розглядати як передумову глобалізації. Глобалізація ж веде до якісної зміни суб'єктивної складової економічної діяльності. Водночас еволюція глобалізації великою мірою залежить від інтеграції трьох світових економічно могутніх ринків-епіцентрів виробництва світового глобального продукту: європейського, американського та азіатсько-тихоокеанського. Логіка такої інтеграції приводить до необхідності створення наднаціональної валютної системи, активізації руху капіталів, устремління країн до технологічного лідерства, корпоратизації, боротьби за нові ринки збуту продовольства, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, галузі і підприємства. Відповідно глобалізація демонструє свої плюси і мінуси. Причому амплітуда суспільних суперечностей в умовах глобалізації надзвичайно широка.

У контексті агропродовольчої сфери вони виникають у зв'язку з:

- надмірною експлуатацією сільськогосподарських угідь;
- неконтрольованим ставленням до дотримання норм при здійсненні агротехнічної і агрохімічної діяльності відносно забезпечення безпечного стану навколишнього природного середовища;

- технологічною і технічною відсталістю галузі сільського господарства;
- недотриманням стандартів якості і безпеки агропродовольчої продукції у погоні товаровиробників за надприбутками;
- розвитком моноспеціалізації у сільськогосподарському виробництві і створенням великомасштабних підприємств холдингового (кластерного) типу, які зорієнтовані на зарубіжні ринки та витісняють малий і середній бізнес із сільських територій;
- посилюючою залежністю національного агропродовольчого ринку від імпорту продукції (зокрема, м'ясо-молочної, овочевої, плодово-ягідної) із зарубіжних країн, для виробництва і експортної реалізації якої в країні є комплекс сприятливих умов;
- зміною соціокультурних орієнтирів окремих груп сільського населення внаслідок різного ступня їхнього залучення у сільськогосподарську діяльність та вимушеність емігрувати у пошуках "кращого" життя в країні зарубіжжя.

Проте, незважаючи на поглиблення суперечностей, проміжний висновок щодо суті глобалізаційного розвитку однозначно полягає у головному: економіки країн світу, у тому числі і аграрна економіка, стають з часом дедалі менш національними і більш міжнародними.

Багатополярна глобальна економіка є закономірним наслідком посилюючої і особливо важливої ролі на світовій арені як експортера товарів, капіталів і послуг Європейського Союзу. Саме ЄС виступає для України найбільш значущим партнером з позиції поступової інтеграції, законодавчо затвердженої і прийнятої як стратегічна зовнішньоекономічна перспектива її розвитку. Принаймні сільське господарство виступає головною проблемою процесів приєднання України до ЄС. Модель економічних відносин України та ЄС в аграрному секторі вже не одне десятиріччя вибудовується на принципах адаптації до основних вимог і норм САП, яка під впливом глобалізаційних викликів еволюціонує, змінюючи свої пріоритети. Таким чином, виникає дедалі більша залежність вітчизняної аграрної політики від структурних трансформацій в аграрному секторі Європейського Союзу.

САП ЄС має цілісний і прогресивний характер, а також є багатоаспектною щодо реалізації своїх напрямів. Вона найбільш прогресуюча в інтеграційному розвитку. Хоча частка сільського господарства у ВВП не перевищує 2,5 %, САП є найбільш затратним проектом ЄС, який поглинає майже третину усіх коштів видаткової частини його бюджету (загальний бюджет ЄС у 2011 р. становить 126,5 млрд. євро).

Розгляд витоків та етапів розвитку САП ЄС є свідченням дії механізмів її вдосконалення. Разом з тим, п'ять цілей САП ЄС, що закладені Римською угодою 1957 р., залишаються майже незмінними і передбачають: 1) самозабезпечення продовольством; 2) підвищення продуктивності праці у сільському господарстві та рівня життя сільських жителів на основі технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання виробничих факторів, зокрема робочої сили; 3) стабілізація сільськогосподарського ринку; 4) забезпечення доступності продовольства і помірних цін на нього для споживачів; 5) забезпечення пристойного рівня життя для фермерів шляхом збільшення їхнього особистого прибутку.

Незважаючи на те, що САП досягла певних успіхів у веденні сільського господарства, процес її реформування не завершений.

У комплексі основних проблем, які спонукають до проведення аграрних реформ, слід зазначити такі: *по-перше*, формування цін на сільськогосподарську продукцію (стрижнем аграрної моделі САП є ступінь зближення процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продовольство національних економік з

метою стабілізації Спільного аграрного ринку); *по-друге*, фінансова підтримка аграрного сектору (основна гіпотеза запроваджених заходів державної підтримки сільського господарства з початкового етапу САП ґрунтувалася на досягненні високих економічних результатів. Новації аграрних реформ полягають у переорієнтації підтримки сільськогосподарських виробників на екологічне господарювання, а не на обсяги виробництва продукції, як це відбувалося на початку реформування); *по-третє*, асигнування на потреби сільського господарства та сільський розвиток (підтримка політики сільського розвитку розглядається як окрема стаття бюджету ЄС і не ототожнюється з аграрною політикою, спрямованою на забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, (рис. 1)).

Водночас враховуючи характер останніх процесів та нових викликів на світовому ринку продовольства (зростання світових цін на основні продовольчі товари, підвищення купівельної спроможності споживачів, зростання попиту на екологічно чисту продукцію) і контекст стратегічних напрямів нової бюджетної політики до 2013 р., зроблено ще один крок у напрямку модернізації, спрощення і раціонального спрямування САП.

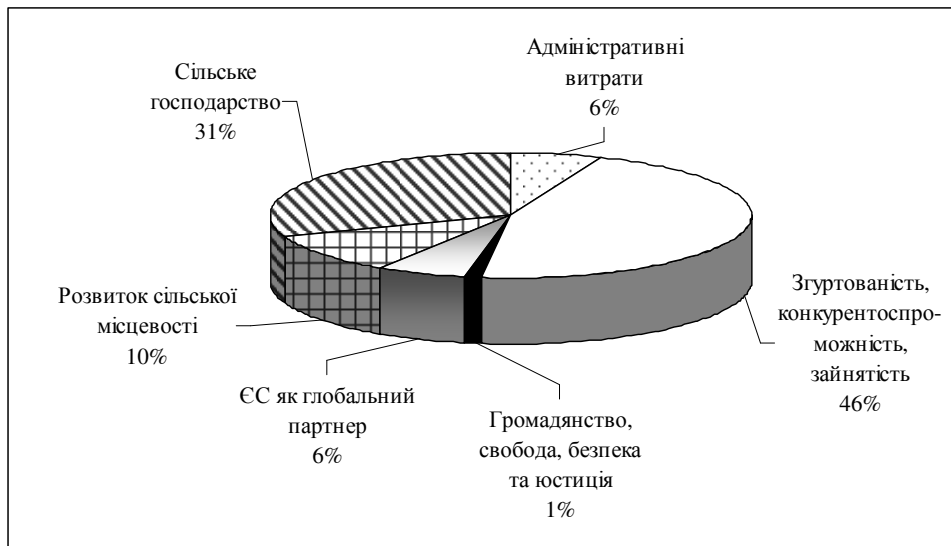

Рис. 1. Структура бюджету ЄС на 2011 р.

Зміни в так званій перевірці САП (Health Check), закладені у Директиві ЄС IP/08/762 від 20 травня 2008 р., також продиктовані і глобальністю світових проблем та їхнім загостренням (змінами клімату, дефіцитом водних ресурсів, погіршенням стану навколишнього природного середовища, поступовою втратою біорізноманіття). Комплекс передбачених ринкових заходів, які втілюються вже з 2009 р., охоплює:

- скасування норм щодо утримання частки землі під паром;
- збільшення квот на виробництво молока (згортання квот з поступовим їхнім скасуванням до 2015 р. при щорічному зростанні на 1 %);
- повне скасування прямого зв'язку між допомогою фермерам та обсягами виробництва;
- продовження до 2013 р. дії єдиної системи виплат для земельних ділянок;

- дотримання системи норм, необхідних для отримання допомоги (передбачає позбавлення, або зменшення субсидій при недотриманні фермерами стандартів захисту природного навколишнього середовища, догляду за тваринами та якості продуктів харчування. Відповідно так звану Систему норм, необхідних для отримання субсидій, буде спрощено: з неї вилучатимуться стандарти, які прямо не стосуються відповідальності фермера чи не пов'язані з нею. Водночас вона включатиме і нові вимоги, які стосуватимуться управління водними ресурсами та екологічних переваг утримання землі під паром);
- надання допомоги галузям, які мають особливі проблеми (спрямування коштів бюджету в межах ЄСВ для фермерів, які виробляють сільськогосподарську продукцію: яловичину, м'ясо овець та кіз у менш сприятливих сільськогосподарських регіонах або для підтримки заходів з мінімізації ризиків, як наприклад, страхування від природних катаклізмів тощо);
- переорієнтація коштів від прямої підтримки до стимулювання розвитку сільських територій (передбачено 5% скорочення розміру допомоги фермерам, які отримують пряму допомогу у розмірі більш як 5 тис. євро на рік. Вивільнені кошти направлятимуться до бюджету та будуть використовуватися у сфері протистоянь змінам клімату, розвитку відновлюваних джерел енергії, управління водними ресурсами та захисту біорізноманіття. Пропозиції ЄК зводяться до збільшення обсягів відрахувань на сільський розвиток до 2012 р на 13%. Насамперед обсяги допомоги зменшуватимуться для великих, високотоварних ферм);
- удосконалення діючого інтервенційного механізму (скасування інтервенційної політики щодо виробництва таких видів сільськогосподарської продукції, як тверда пшениця, рис та свинина. Водночас для кормового зерна інтервенційні ціни будуть зведені до нуля, а для хлібного зерна, масла та сухого молока будуть застосовані тендерні механізми);
- обмеження виплат (встановлення країнами-членами ЄС мінімального розміру допомоги – 250 євро на ферму при мінімальній площі ділянки 1 га).

Таким чином, у своєму еволюційному розвитку зміст САП удосконалюється у напрямі охорони навколишнього природного середовища, збереження рослинного та тваринного світу, біологічного різноманіття, що відповідає поряд з виробництвом продуктів харчування постулатам розвитку ЄС та вимогам глобалізованого суспільства.

З огляду на слаборозвиненість вітчизняного аграрного сектору порівняно з ЄС та протекціоністську спрямованість САП соціально-економічні перетворення повинні відбуватися в системі загального реформування усього господарського комплексу країни з врахуванням такого критерію економічного розвитку, як економічне зростання, що досягається на основі якісного поліпшення функціонуючих факторів. У цьому контексті доцільно опиратися на існуючу світову теорію та економічну практику, згідно з якою реалізуються стратегії соціально-економічних трансформацій у різних країнах світу.

Постійне копіювання моделі САП ЄС означатиме для України тяжіння до використання ознак моделі “наздоганяючого розвитку”, яка набула певних проявів протягом останніх двох-трьох десятиріч та властива країнам, що розвиваються, і використовується ними як засіб подолання економічної відсталості і скорочення темпів розриву з індустріальними державами в умовах глобалізації. При використанні підходів такого економічного розвитку в аграрному секторі виявляються певні хиби: посилюється селективність (винятковість) окремих аспектів САП ЄС; захищаються та підтримуються ті галузі виробництва сільськогосподарської продукції, що мають

кращі перспективи при одночасному згортанні або швидкому краху тих галузей, які не набрали силу, що призводить до різкого загострення соціальної ситуації; імпорт формує внутрішній попит на агропродовольчі товари; постійно збільшується розрив у проведенні аграрних реформ; проявляється слабкість інституційної системи в економіці тощо. За умов наздоганяючого розвитку виявляються й окремі позитивні зрушення, але найбільш характерними вони є для інших галузей економіки, що пояснюється їхнім більшим ступенем адаптованості до реалій світового ринку, на відміну від аграрного сектору.

Ситуація ускладнюється тим, що в аграрному секторі економіки стримується розвиток та впровадження ринкових інститутів, гальмуються інституційні реформи, серед яких формування земельних відносин, встановлення права власності на доступ до ресурсів, їхнє використання та захист тощо. Адаптація до норм САП ЄС має здійснюватися не стихійно і не шляхом наздоганяючого розвитку, а через проведення політики структурного наближення, що гарантує сталий розвиток галузі та має відбуватися шляхом інституційних реформ, які становлять головний зміст соціально-економічних трансформацій в аграрному секторі економіки в умовах ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З точки зору інституціональної теорії, "...риннок представляє собою сукупність інституційних обмежень, в рамках яких відбувається діяльність господарюючих агентів та у якій можна виділити дві ключові інституційні сфери: права власності та ділові (контрактні відносини)" [6, с. 126]. Водночас щодо аграрної сфери зазначимо, що існуючий стан інституту власності на землю призводить до вилучення земель із сільськогосподарського обороту, до втрати відповідальності за неефективне, навіть згубне використання земельних ресурсів, загострення соціальних проблем та посилення соціальної диференціації населення.

Відсутність механізмів прозорої державної підтримки сільського господарства та інституту ефективного кредитування сільськогосподарських товаровиробників провокують нерівні умови конкуренції між суб'єктами господарювання, в результаті чого зростає недовіра населення до реформ та взагалі складається суспільна думка про те, що цілі реформаторів далекі від національних інтересів та зумовлені власними пріоритетами. За таких умов національна політика "гри" за правилами САП ЄС має базуватися на двох ключових напрямках: перший – впровадження та збереження принципів та пріоритетів, закладених на останніх етапах реформи (зміна несправедливого розподілу субсидій, гармонійний розвиток сільського господарства та навколишнього природного середовища, формування багатокладної економіки та створення умов для сільського розвитку, впровадження нових технологій та результатів наукових досліджень та інші); другий – входить з того, що сільське господарство не може бути поза сферою державної участі, здійснення якої потребує формування високорозвиненого інституційного механізму (компетентної державної бюрократії та консультативних організацій між урядом та бізнесом).

Соціально-економічна адаптація вітчизняної аграрної політики до САП ЄС передбачає активне позиціонування державних інститутів, роль яких полягає у формуванні достатньо надійного законодавства як основного інструменту забезпечення комплексної системи підтримки аграрного сектору (правової, фінансової, інноваційної, маркетингової), а також створенні та підтримці у бездоганному стані об'єктів ринкової та соціальної інфраструктури, необхідної для забезпечення стабільної діяльності агроформувань в умовах глобалізаційних викликів. Побудова інститутів аграрної сфери передбачає також і створення та діяльність бізнес-структур (інвестиційних, консалтингових, страхових компаній, комерційних сільськогосподарських банків та інших), які разом з державними мають забезпечувати необхідну комбіна-

цію багатокладної економіки, державної підтримки та державного регулювання, що надасть можливості мінімізації ризиків від викликів світових економічних та фінансових криз, а також сприятиме усвідомленій адаптації до САП ЄС із збереженням власної ідентичності.

Література

1. Сиденко В. Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвитие: українська модель / В. Р. Сиденко : 2-х т. Т. 1. : Глобалізація і економічне розвитие. – К. : Фенікс, 2008. – 376 с.
2. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.] ; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавер ; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
3. Глобалізація і безпека розвитку : моногр. / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Шишков Ю. Глобалізація і регіоналізація мирового господарства – две стороны одной медали / Ю. Шишков // Мир перемен. – 2005. – №1. – С. 148–163.
5. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
6. Абрамова И. Е. Государственная аграрная политика в условиях модернизационных вызовов / И. А. Абрамова. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2007. – 336 с.
7. Герст П. Сумніви в глобалізації / П. Герст, Г. Томсон. – К. : К.І.С., 2002. – 306 с.
8. Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI столетия. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю. В. Шишков. – М. : НП "III тысячелетие", 2001. – 479 с.
9. Губський Б. Європейський вектор інтеграційної політики України / Б. Губський // Економіка України. – 2003. – №5. – С. 19–27.
10. Лебедев М. М. Мировая политика : учеб. / М. М. Лебедев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 351 с.
11. Долгов С. И. Глобалізація економіки: новое слово или новое явление? / С. И. Долгов. – М. : ОАО изд-во "Экон.", 1998. – 215 с.